

İXRACATÇI FERMER TƏSƏRRÜFATLARININ MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ İNSTİTUTLARININ ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Əbdülrəhim Dadaşov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan
e-mail: ebdulrehimdadasov@gmail.com

Xülasə. Təşkilati baxımdan inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sisteminin əsas elementlərindən biri maliyyə bazarları və maliyyə institutlarıdır. Təbii ki, fermer təsərrüfatları digər iqtisadi subyektlər kimi istehsal və ixracında maliyyəyə çıxışı məqsədilə maliyyə institutları ilə iqtisadi münasibətdə olurlar. Məqalədə məhz maliyyə institutlarının ixracatçı fermer təsərrüfatlarının fəaliyyətindəki stimullaşdırıcı rolu və əhəmiyyəti tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: fermer təsərrüfatı, maliyyə institutu, vasitəçilik, ixracatçı, risklərin ötürülməsi.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF FINANCIAL INSTITUTIONS IN FINANCING OF EXPORTER FARMERS

Abdulrahim Dadashov

*Azerbaijan State University of Economics,
Baku, Azerbaijan*

Abstract. Financial markets and financial institutions are one of the key elements of the institutional financial system of developed countries. Naturally, farmers have economic relations with financial institutions in order to finance their production and exports as other economic entities. The article investigates the role and importance of financial institutions in the activities of the exporter farmers.

Keywords: farm, financial institution, mediation, exporter, risk transfer.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ В ФИНАНСИРОВАНИИ ЭКСПОРТНЫХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ

Абдульрахим Дадашов

*Азербайджанский Государственный Экономический
Университет, Баку, Азербайджан*

Резюме. Финансовые рынки и финансовые институты являются одним из ключевых элементов институциональной финансовой системы развитых стран. Естественно, что фермеры имеют экономические отношения с финансовыми институтами для финансирования своего производства и экспорта, как и другие хозяйствующие субъекты. В статье исследуется роль и значение финансовых институтов в деятельности экспортеров-фермеров.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, финансовый институт, посредничество, экспортер, передача риска.

1. Giriş

İstənilən iqtisadi sistemin xarakteristikasında mürəkkəb institutların investisiyalaşdırma prosesindəki stimullaşdırıcı rolu, maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi kimi funksiyaları yerinə yetirdiyi məlumdur. Bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da çoxukladlı iqtisadiyyatın tələblərinə cavab verən maliyyə institutlarının yaradılmasını tələb edir. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün ölkələrdə istehsal, mübadilə və xidmət sferalarında çoxukladlı bazar iqtisadiyyatı azad

rəqabətə əsaslandığı üçün maliyyə institutları arasında rəqabət olmadan inkişaf mümkün deyil.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq etdiyi “Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair strateji yol xəritəsi”ndə 1.4-cü strateji prioritetdə maliyyə inkluzivliyin gücləndirilməsi, maliyyə xidmətlərinin çatdırılması kanallarının inkişafı, maliyyə institutları üçün əlverişli tənzimləmə və dinamik nəzarət çərçivəsinin yaradılmasının zəruriliyi vurğulanmışdır. Postneft dövlü Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün aqrar sferanın ərzaq təhlükəsizliyinə və ixraca yönəlik inkişafı prioritet sahə hesab olunmuşdur [1].

Dövlətin iqtisadi siyasəti prizmasından və yuxarıda sadalanan məqsədlərdən qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq etdiyi “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına dair strateji yol xəritəsi”ndə 3.1-ci strateji prioritetdə kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məsələlərində də maliyyə institutlarının aqrar sahədə fermer təsərrüfatlarının maliyyə və zəmanət fondu, kredit, sığorta və məsləhət xidmətlərinə çıxışının asanlaşdırılması məsələləri ön plana çıxarılmışdır. Bu zəmində pilot ixracatçı fermerlər seçilərək maliyyə institutlarının vasitəçiliyi ilə dünya bazarına əlverişli çıxışının təmin edilməsi prosesi reallaşacaqdır [2].

Strateji Yol Xəritələrinin prioritet və hədəflərindən çıxış edərək demək olar ki, bu məqalədə gələcək perspektivlərə hesablanan aktual məsələləri təhlil edilmiş və əldə edilən nəticələr əsasında müəllif tərəfindən təkliflər irəli sürülmüşdür.

2. Maliyyə institutlarının nəzəri-metodoloji əsasları

Müasir dövrdə maliyyənin iqtisadi-nəzəri bazasını, maliyyə sisteminin tərkibini və onun elementlərinin məzmununun öyrənilməsinə yeni yanaşmanın tətbiq edilməsi tələb edilir, bunlar isə keyfiyyətə yeni yanaşmaların aşkara çıxarılmasını aktual məsələ kimi qarşıya qoyur. Maliyyə institutları xüsusi bir təşkilat olaraq, maliyyə bazarında spesifik hərəkət mexanizmindən istifadə etməklə bütün bazar iştirakçıları tərəfindən qeyri-şərtsiz qəbul olunmuş öhdəliklərin vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirilməsinə görə bilavasitə maddi cavabdehlik daşıyırlar.

Maliyyə institutları - təsərrüfat subyektləri arasında səlahiyyətli vasitəçilik etmək, maliyyə və kommersiya əməliyyatlarını və maliyyə alətlərinin hərəkətinin səmərəli təşkil edilməsini şərait yaratmaq vəzifələrini reallaşdıran müəssisələrdir. Maliyyə institutları dedikdə, pul vəsaitlərinin köçürülməsi, kreditləşdirilməsi, investisiya edilməsi və müxtəlif maliyyə alətləri istifadə edərək pul vəsaitlərinin alınması üçün əməliyyatlar aparən bir təşkilat kimi nəzərdə tutulur. Maliyyə institutları hər hansı bir dövlətin və beynəlxalq maliyyə sisteminin tərkib hissəsidir. Maliyyə institutlarının fəaliyyəti hər bir dövlətin maliyyə sahəsində mövcud olan qanunvericiliyi ilə, eləcə də institutun statusundan çox hallarda dövlətlərarası çoxtərəfli sazişlər əsasında aparılır.

Funksional məzmunu baxımından maliyyə institutlarının 2 əsas qrupa ayrılır:

- 1) maliyyə siyasətini icra edən institutlar;
- 2) maliyyə vasitəçiliyini reallaşdıran institutlar.

Maliyyə siyasətini icra edən maliyyə institutları timsalında dövlət və beynəlxalq maliyyə institutlarını misal çəkmək olar. Onlar yerli və beynəlxalq qanunvericilik bazası, dövlətlərarası sazişlər üzrə müəyyənləşdirilmiş vəzifələr əsasında maliyyə siyasətini reallaşdırırlar. Bu institutlar dövlətin ən vacib iqtisadi funksiyalarını yerinə yetirir, lazımi dövlətlərarası müqaviləni daxil edən dövlətin və ya dövlətlərin adından, maliyyə qanunvericiliyindən irəli gələn maliyyə vasitəçiliyi fəaliyyətinin qaydaları, həmçinin dövlətlərarası maliyyə münasibətlərinin spesifik aspektlərini müəyyən edir və icra olunmasına nəzarət edirlər. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu funksiyaları icra edən maliyyə institutları qismində mərkəzi (milli) bank, maliyyə nazirliyi və ya xəzinədarlıq agentliyi, qiymətli kağızlar bazarı və sığorta bazarını tənzimləyən təşkilatlar (Azərbaycanda müvafiq olaraq Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası) və digərləri kimi ictimai qurumlar təmsil olunur. Dünya səviyyəsində tanınmış beynəlxalq maliyyə institutları: Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankıdır.

2-ci qrupun maliyyə institutları kimi kommersiya bankları, maliyyə şirkətləri, sığorta şirkətləri, qeyri-dövlət pensiya fondları və digər təşkilatlar tərəfindən təmsil olunur.

Maliyyə institutları aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- a) maliyyə resurslarına qənaət edilməsi (qənaət);
- b) vasitəçilik;
- c) risklərin ötürülməsi;
- d) valyuta əməliyyatları;
- e) likvidliyin təşviqi,
- f) şirkətlərin təşkilati-hüquqi formalarını dəyişdirmək üçün əməliyyatların təşkili [8].

Artıq qeyd etdiyimiz kimi vasitəçilik maliyyə institutlarının əsas funksiyasıdır. Bu qənaət funksiyasını məntiqi şəkildə tamamlayır, çünki pul vəsaitlərinin əmanət şəklində yığılması və bir müddət sonra ödəniş öhdəliyinin yaranması, maliyyə institutunu istifadəçilərə və institutun bu fəaliyyətdən kifayət qədər gəlir əldə edilməsi üçün istifadə etməlidirlər. Beləliklə, pul vəsaitləri əmanətçidən borcalana köçürülür və pul köçürməsinin faktiki prosesi, onların qaytarılması, ödənişi üçün öhdəliklərin ortaya çıxması ilə müşayiət olunur. Pul vəsaitini verən maliyyə vasitəçisi, müəyyən şərtlər altında onlara qaytarma öhdəliyi verir. İstifadə olunan maliyyə alətlərindən asılı olaraq, pul vəsaitlərinin qaytarılması dolayı yolla, kapital bazarının mexanizmləri vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Maliyyə vasitəçiliyi bir çox hallarda gəlirli sayılır. Birincisi, bütün əmanətçi subyektlər maliyyə əməliyyatlarında mütəxəssislər deyil, borc vermə əməliyyatını həyata keçirənlərdir. İkincisi, bu cür əməliyyatlarda müəyyən biliklərə malik olsalar belə, əmanətçi mütəxəssislərin xidmətlərinə müraciət edərək müəyyən bir investisiya variantını axtarmaqdan azaddır, yəni öz biznes fəaliyyətini davam etdirmək üçün vaxtını və resurslarına qənaət edir.

Üçüncüsü, pul vəsaitlərini əldə edən subyekt təsərrüfat fəaliyyətinə başlayır. Dördüncüsü, əmanətçi şəxs maliyyə vasitəçisinin onu əldə etdiyi vəsaitləri səmərəli istifadə etməyə məcbur edərək gəlir əldə edir. Beşincisi, vasitəçilərin köməyi ilə riskləri diversifikasiya etmək, azaltmağa və ya başqa bir şəxsə ötürə bilərsiniz. Altıncısı, maliyyə vasitəçiləri böyük miqdarda pul vəsaitini bir fondada səfərbər edə bilər və onları cəmləşdirdikdən sonra kiçik investora və ya əmanətçilərə, potensial olaraq əlçatmaz olan layihələrə investisiya şəklində qoyurlar [9].

Maliyyə institutları sistemində ən əhəmiyyətli rol banklara aiddir. Onlar maliyyə bazarlarının fəal iştirakçılarıdır və onların son dərəcə çoxşaxəli rolu kreditlərin təmin edilməsi ilə məhdudlaşmır. Onların emitenti olduğu səhmlər, istiqrazlar, notlar, depozit sertifikatları, ümumiyyətlə qiymətli kağızlar müəssisələrin buraxdığı qiymətli kağızlarla müqayisədə daha az riskli hesab edilir. Banklar portfel investisiyalarını həyata keçirirlər. Banklar (müşərinin və öz adından trast əməliyyatları, ödəniş-hesablaşma əməliyyatları, depozitar xidmətlər) digər birja iştirakçılarına xidmətlər təklif edir.

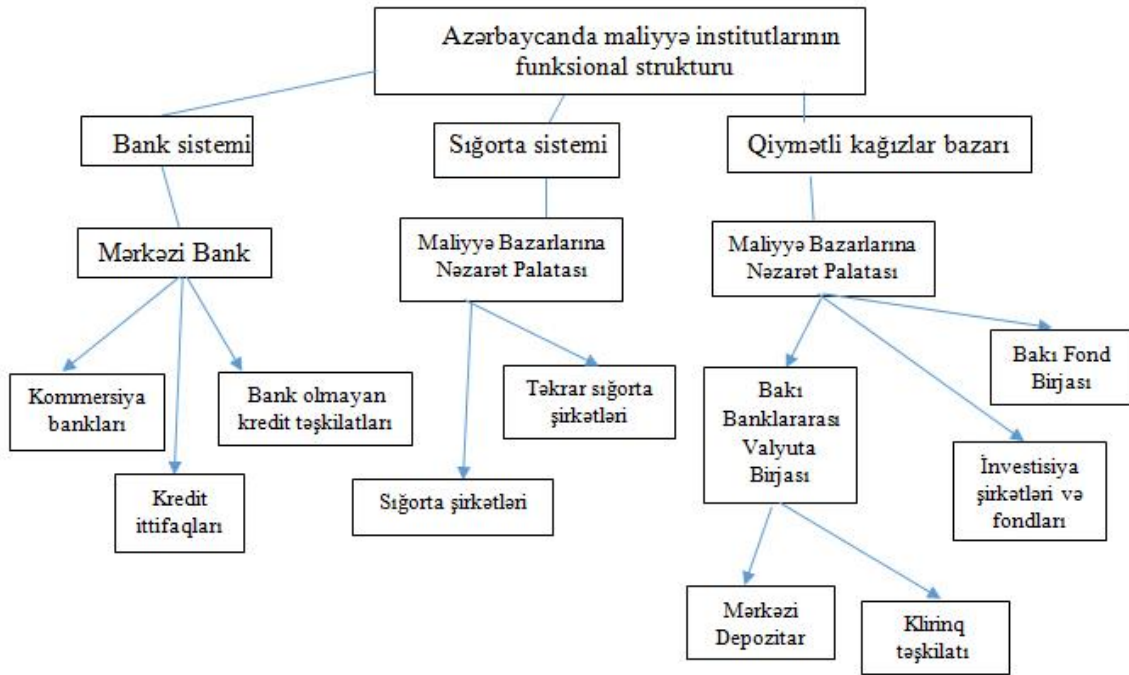
Vençur şirkətləri (ingilis dilində-venture-"risk") elmi və texnoloji yeniliklərin inkişafı və həyata keçirilməsi ilə məşğul olan müəssisələrə investisiya qoyurlar. Bir qayda olaraq, bu sahədə investisiyaların kiçik bir hissəsi mənfəət verir, əksər hissələr isə mənfəətsizdir. Vençur şirkətləri bir növ texnologiya parkları ilə yaxından əlaqələndirilir.

Hedcinq fondları (ingilis hedcinq-"qılıncoynatma") - valyuta, qiymətli kağızlar, malların paralel alqı-satqısının mümkün qiymət dəyişikliyindən zərərini azaltmaq üçün valyuta və qiymət risklərinin bir növü üzrə ixtisaslaşan maliyyə institutlarıdır [8].

3. Azərbaycanada maliyyə institutlarının fəaliyyətinin mövcud vəziyyəti

Hər bir dövlət kimi Azərbaycan Respublikasında da mövcud olan maliyyə institutlarının formalaşması mühüm tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Belə ki, tarixə nəzər salsaq, maliyyə institutunun ilkin subyektləri kimi banklar və sığorta şirkətlərinin çıxış etdiyini görə bilərik. Hazırda Azərbaycanda mövcud olan maliyyə institutlarının strukturu sxem 1-də təsvir olunmuşdur.

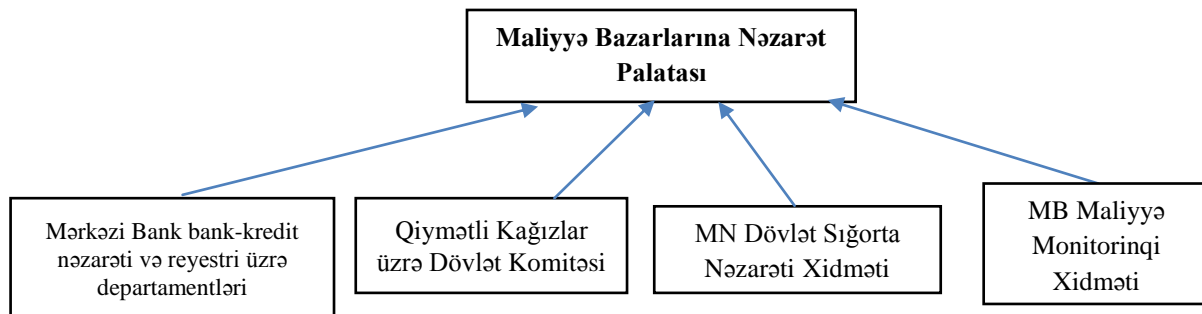
Maliyyə institutlarının və maliyyə bazarlarının fəaliyyətində onun dövlət tənzimlənmə sistemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. O, bazarın tipi və növlərinə görə fərqləndirilir. Bir çox hallarda maliyyə, kredit, sığorta və qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsi sistemi özünə bunun üçün xüsusi yaradılmış dövlət strukturları və qeyri-hökumət (dövlətin və ya ictimaiyyətin nəzarəti altında olan) təşkilatlarının məcmusunu özündə birləşdirir.

Sxem 1. Azərbaycanda maliyyə institutlarının funksional strukturu

Mənbə: <https://www.fimsa.az/az/market-infrastructure>

Son zamanlar dünyada baş verən iqtisadi proseslər ölkədə qiymətli kağız bazarının, investisiya fondu, bank və sığorta fəaliyyəti sahələrinin, habelə ödəniş sistemlərinin fəaliyyətinin çevikliyinə və şəffaflığının təmin olunmasını, həmçinin bu sahədə tənzimləmə və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, eləcə də ictimai nəzarət mexanizminin yaradılmasını zəruri etdiyindən 03.02.2016-cı il tarixli Prezidentin Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası” yaradılmışdı. Bu Palatanın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ hüquqi aktlarını, maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi sahəsində qabaqcıl beynəlxalq prinsip və standartları əsas götürməkdir. Bu Palatanın Nizamnaməsinin qüvvəyə mindiyi andan etibarən aşağıdakı dövlət qurumu və təşkilatların dövlət əmlakı, funksiyaları Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının sərəncamına verildi:

Sxem 2. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsinin strukturunun qurulmasının bazası

Mənbə: <https://president.az/articles/17670>

Azərbaycanda tənzimləyici funksiyasını nəinki dövlət orqanları, habelə qeyri-dövlət strukturları və təşkilatlar, o cümlədən, maliyyə bazarlarının peşəkar iştirakçılarının birlikləri də (ittifaqlar və assosiasiyalar) yerinə yetirir. Lakin onların rolu inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə olduğu kimi o qədər də geniş deyildir. Bu birlik və assosiasiyalara Azərbaycan Banklar Assosiasiyası, Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası, Mikromaliyyə Assosiasiyası, Professional Maliyyə Menecerləri Assosiasiyası nümunə ola bilər. Bu kimi ittifaq və assosiasiyalar maliyyə institutlarının müxtəlif seqmentlərində peşəkar iştirakçılarının könüllü qeyri-kommersiya birlikləridir ki, özünütənzimləyici əsaslarla, lakin qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyət göstərirlər. Bunlardan əlavə dövlətin maliyyə siyasətini icra edən xüsusi növ nəzarətedici maliyyə institutları vardır ki, bunlara Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi misal ola bilər. Düzdü özəl sektordan fərqli olaraq, bu institutlar dövlətin fiskal və iqtisadi funksiyalarının icraçıları hesab edirlər, lakin maliyyə bazarı və maliyyə siyasətində olan əvəzədməz rollarına görə, onları digər maliyyə institutlarından ayrı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

Azərbaycanın maliyyə bazarlarının beynəlxalq inkişaf səviyyəsinə yaxınlaşdırılmasına imkan verən strateji istiqamətlər əsasən investorların maliyyə institutlarına və təşkilatlara etimadının yüksəldilməsi, maliyyə riskinin səviyyəsinin azaldılması, qiymətqoymanın və sə. təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Bu prioritetlərin reallaşdırılması və aşağıdakı vəzifələrin həlli istiqamətində təmin edə bilər:

- innovasiya bazası əsasında iqtisadiyyatın sabit və uzunmüddətli inkişafı;
- əmanətçilərin, sığortalanmış şəxsin və investorların hüquqlarının müdafiəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- bank, sığorta və maliyyə xarakterli digər qeyri-dövlət sisteminin xidmətinə etimadın möhkəmləndirilməsi;
- əhalinin əmanətlərinin cəlb edilməsinin stimullaşdırıcı sisteminin yaradılması;
- maliyyə bazarının inkişafının səmərəli mexanizminin yaradılması;
- maliyyə bazarında qeyri-vidanlı rəqabət amillərinin vaxtında aşkar edilməsi və ona qarşı səmərəli əks-təsir göstərən sistemin hazırlanması;
- beynəlxalq maliyyə institutlarının Azərbaycan maliyyə bazarlarına mərhələlər üzrə buraxılması imkanlarının tədricən genişləndirilməsi [3].

4. İxracatçı fermer təsərrüfatlarının maliyyələşməsində maliyyə institutlarının rolu

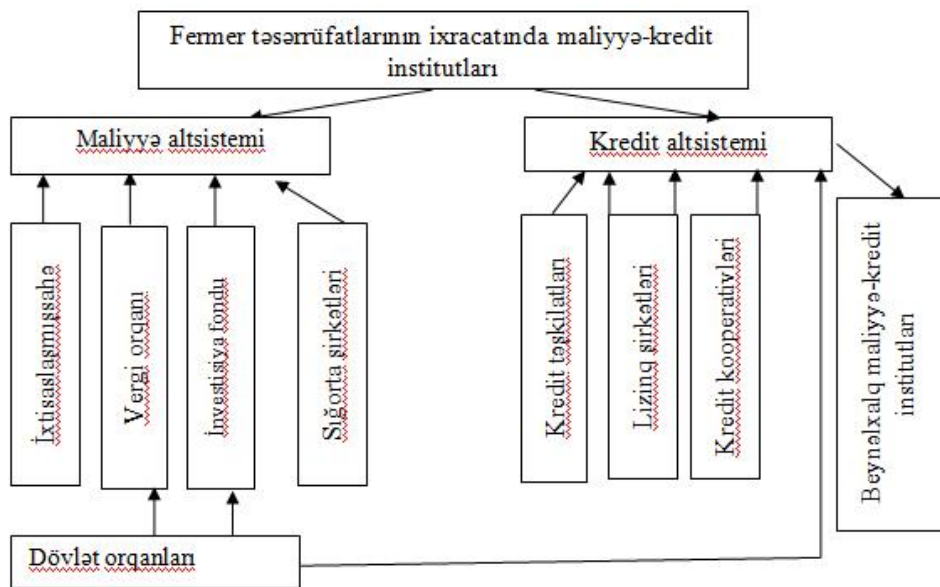
Aqrar sferada maliyyə-kredit institutları maliyyə və kredit alt sisteminin iki nisbətən sərbəst elementlərindən ibarətdir. Fermerlərin və onların maliyyə xidmətləri müəssisələrinin dünyagörüşü fundamental dəyişikliklərə məruz qalır. Artıq fermerlər yalnız kredit xidmətləri istəmirlər. Onlar həmçinin sığorta, icarə, inam, brokerlik, birləşmə və satın alma, maliyyə menecmenti xidmətinə də ehtiyac duyurlar.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitindəki mühüm dəyişikliklər fermer təsərrüfatları ilə kreditörlər arasında əlaqəli şəkildə köklü dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Birincisi, fermer təsərrüfatları mənfəətin bölüşdürülməsi prosesinə daha çox cəlb olunur. Hər bir iqtisadi subyekt kimi fermer təsərrüfatları da öz mənfəətini xarici qeyri-sabit, riskli iqtisadi vəziyyətdən təcrid etməyə, bir növ bu riskdən yayınmağa çalışır. Bu zaman daha çox diqqət xərclərin saxlanmasına yönəlib və xərc strukturunu proqnozlaşdırma biləcək şəkildə müəyyənləşdirilir.

Fermer təsərrüfatlarının maliyyə altsisteminin əsasını kənd təsərrüfatının, ASK-nın digər sahələrinin və kəndin sosial sferasının inkişafına maliyyə dəstəyi üçün yönəldilən pul vəsaitləri fondlarının formalaşması və istifadəsi üzrə iqtisadi subyektlər arasında qurulan münasibətlər təşkil edir.

Aqrar sferanın maliyyə-kredit institutları–aqrar sferanın təsərrüfat subyektləri və sferaları arasında kapitalın formalaşması və hərəkəti proseslərini həyata keçirirən subyektlərin maliyyə resurslarının toplanması və bölüşdürülməsi, s. təkraristehsal prosesinin normal fəaliyyət göstərməsi və aqrar sferanın sosial infrastrukturunun inkişafı üçün zəruri maliyyə şəraitinin yaradılmasına səbəb olan funksiyaların reallaşmasına əsaslanan təşkilatlardır [5].

Fikrimizcə, ixracatçı fermer təsərrüfatlarında maliyyə-kredit institutlarını iki qrupa: maliyyə və kredit altsistem subyektlərinə ayırmaq lazımdır.

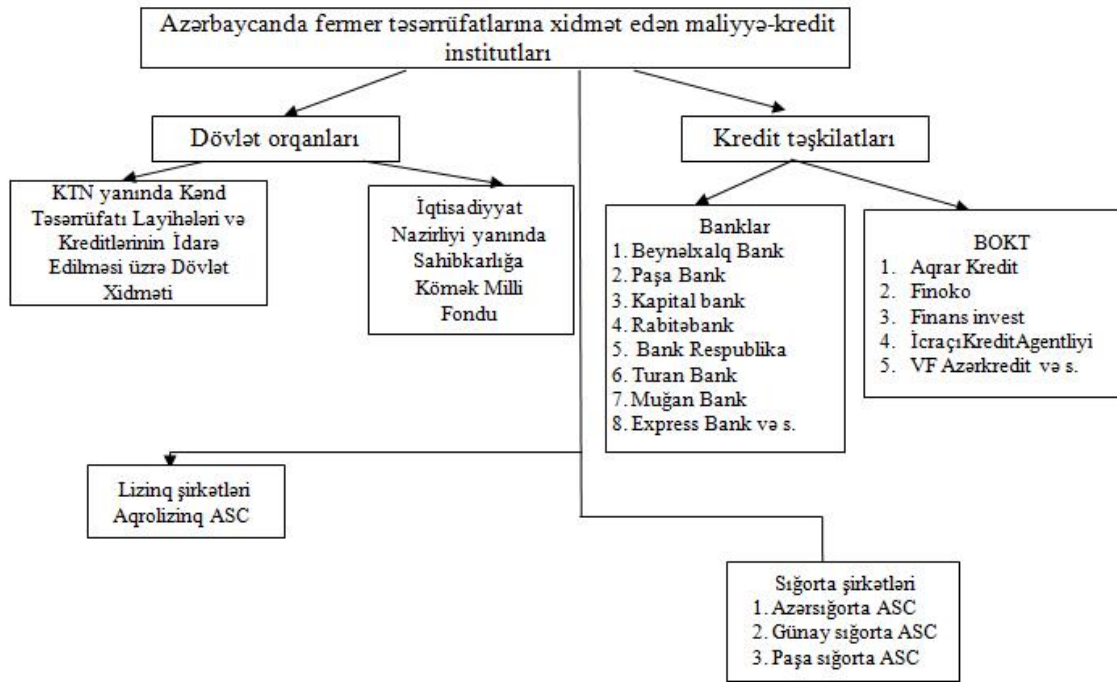

Sxem 3. Fermer təsərrüfatlarının ixracatında maliyyə-kredit institutları

Fermer təsərrüfatlarının maliyyələşdirilməsində iştirak edən maliyyə-kredit institutlarının spesifikasiyi ilə şərtlənən bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Burada riskli istehsal, aşağı investisiya cəlbediciliyi, vəsait qoyuluşunun mövsümlüyü, kapitalın yavaş və

tamamlanmamış dövriyyəsi, investisiya layihələrinin uzunmüddətli icrası və borc mənbələrindən güclü asılılıq şəraitində formalaşdırılır. Fasiləsiz maliyyələşdirmənin xüsusi mənbələri yoxdur, çünki bütün resurslar əmtəə və pul formasına çevrilirlər. Fermer təsərrüfatı məhsullarının çox hissəsi xammal xarakteri daşıyır və onların nəqli, tədarükü, saxlanması və emalı tələb olunur. Göstərilən xüsusiyyətlər fermer təsərrüfatlarının daim maliyyələşdirilməsi üçün şəraitin yaradılmasını, aqrar sahədə maliyyə-kredit infrastrukturunun fəaliyyətinin səmərəli idarə olunmasını zəruri edir [4].

Hal-hazırda, Azərbaycanda fermer təsərrüfatlarına xidmət edən maliyyə-kredit institutlarını aşağıdakı sxemdə təsvir edək:

Sxem 4. Azərbaycanda fermer təsərrüfatlarına xidmət edən maliyyə-kredit institutları

Yuxarıdakı sxemə əlavə olaraq, onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının 01.08.2018-ci il tarixli fərmanına əsasən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu bazasında Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, 19.12.2018-ci il fərmanına əsasən Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Layihələri və Kreditlərinin İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Xidməti əsasında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi yaradılmışdır [10].

İxracatçı fermer təsərrüfatlarına maliyyə-kredit dəstək mexanizmlərindən biri dövlət təminatı fondlar sistemi ola bilər. Aqrar sektorda fəaliyyət göstərən, xarici maliyyə və kredit resurslarına faktiki çıxışı olmayan təsərrüfat subyektlərinə kiçik fermer təsərrüfatları və istehlak kooperativi formasında onların birliklərinin müxtəlif tipləri aiddir.

İxracatçı fermer təsərrüfatları üçün bank kreditləşməsindən istifadə ilə bağlı problemin həlli mikromaliyyəlaşmə vasitəsilə mümkündür. “Üçüncü dünya” ölkələrində mikromaliyyəlaşmə proqramı “yoxsulluqla mübarizə” aləti kimi reallaşdırılır və əsasən

xeyriyə xarakteri daşıyır. Lakin postsovet məkanında, o cümlədən Azərbaycanda mikrokreditləşmə proqramı başlanğıcda kiçik müəssisələrin maliyyə tələbatının ödənilməsinə yönəldilir və bazaryönümlü xarakter daşıyır. Mikrokreditləşmənin biznesin maliyyələşdirilməsinin digər formalarından fərqli cəhəti ssudanın böyük məbləğdə olmamasıdır, lakin mikrokredit üçün vahid standart mövcud olmadığına görə onun məbləğinin həddi müxtəlif ola bilər. Belə ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində mikrokreditin həddi adətən 500 ABŞ dolları qədərdir.

Mikrokreditləşmə dəstəyi subyektlərin vəsaitlərinin cəlb edilməsinə və onların müsabiqədə iştiraklarına hesablanır, kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin subsidiyalaşdırılması planlaşdırılır ki, bu vəsaiti mikromaliyyələşmə təşkilatı kommərsiya bankından alır. Ekspert qiymətləndirməsinə görə bank kreditləri üzrə faiz dərəcəsinin yarısının subsidiyalaşdırılması son borcalan üçün faiz dərəcəsinin ikiqat azalmasına səbəb olur. Bununla əlaqədar fermer təsərrüfatlarına maliyyə-kredit dəstəyinin bu formasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi problemi tədqiq edilməlidir. Bu zaman kiçik fermerlər üçün kreditlərin alınması imkanları və kreditlərin təqdim edilməsi şərtləri nəzərə alınmaqla kiçik fermerlərə regional dəstəyin maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir [6].

Nəticə. Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı rayonlarında sahibkarların özləri vəsait axtarmaqda təşəbbüskarlıq göstərmirlər, onlar avadanlıqların lizinqi, kommərsiya kreditləri üzrə faiz dərəcəsinin subsidiyalaşdırılması kimi mütərəqqi maliyyələşdirmə üsulları haqqında bilgilərə malik deyil. Belə bir şəraitdə ucuz kredit təqdim edən institut kimi kənd təsərrüfatı kredit kooperasiyasının yaradılması və inkişafı olduqca zəruridir. Kredit kooperativlərinin fəaliyyəti qeyri-kommərsiya xarakteri daşıyır, onlar borcların qaytarılmaması riskini azaldırlar, rayon və dövlət büdcələri ilə əlaqədar maliyyə əməliyyatlarının aparılmasında vasitəçi kimi çıxış etmək imkanı əldə edirlər. Azərbaycanda kiçik torpaq sahələrinin 80%-dən çoxu 5 hektardan az olan təsərrüfatlardır. Sektorun 20%-dən daha azını təşkil edən qalan fermer təsərrüfatları, əsasən kompleks istehsalı olan iri və inkişaf etmiş müəssisələrdir. Lakin, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə olan kommərsiya ailə-fermer təsərrüfatları sektorun ən böyük xüsusi çəkisini təşkil etməkdədir və emal sektoruna xammal materiallarının güclü və daimi təchizatçısı kimi çıxış edir, topdansatış və ya pərakəndəsətış sektoru üçün məhsul istehsal edir [7]. Azərbaycanda belə təsərrüfatlar, demək olar ki, mövcud deyil. Ölkənin aqrar sektorunun maliyyə resurslarına obyektiv tələbatının olduğu və bank strukturlarının kiçik aqrobiznesi kreditləşdirmək istəmədikləri müasir dövrdə fermer təsərrüfatlarının kreditləşdirilməsinin effektiv maliyyə institutu qismində kənd təsərrüfatı istehlak kredit kooperativləri çıxış edə bilərlər.

Yerli maliyyə institutları ilə yanaşı beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatları və maliyyə institutları da kənd təsərrüfatı sektorunun, xüsusən də, dəyər zəncirlərinin, ixrac infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə yardımçı ola bilərlər:

a) ixrac klasterlərinin yaradılması və innovativ texnologiyaların tətbiqi. Bir sıra bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalında və ixracında Azərbaycan müqayisəli üstünlüyə malikdir. Bununla yanaşı, yüksək dəyərli bitkiçilik məhsullarında reallaşmamış böyük ixrac potensialı mövcuddur. Bu məhsullar üçün ixrac klasterlərinin yaradılması və seçilmiş kənd təsərrüfatı dəyər zəncirlərində məhsuldarlığı və səmərəliliyi artırmaq məqsədilə innovativ texnologiyalarının tətbiqi sektorun ümumi təkmilləşdirilməsi ilə nəticələnmə bilər. Hər iki yanaşma fermer təsərrüfatlarına məhsullarının istehsalını və ixracını artırmaq üçün kiçik miqyaslı bazar infrastrukturunun yaradılmasına dəstək göstərə bilər.

b) fermer təsərrüfatlarının maliyyəyə çıxışının təkmilləşdirilməsi. Azərbaycanda, xüsusilə də fermerlərin maliyyə çıxış imkanı məhduddur. Böyük sayda kiçik fermer təsərrüfatlarını nəzərə alaraq, rəqəmsal maliyyə vasitələrinə (məsələn, eWallet) daha yaxşı çıxışı təmin edə bilər. Dünya Bankı fermer təsərrüfatlarının maliyyə çıxışının asanlaşdırılması məqsədilə aşağıdakı şəkildə dəstək göstərməkdədir:

- maliyyə sektorunun kənd yerlərində daha geniş şəkildə yayılmasını təmin etmək məqsədilə rəqəmsal maliyyə vasitələrini inkişaf etdirmək üçün özəl sektorla əməkdaşlıq;
- kiçik fermer təsərrüfatlarının kommersiyalaşmasına imkan yaratmaq məqsədilə dəyər zəncirinin inkişafına dəstək vermək üçün innovativ maliyyə vasitələrindən istifadənin genişləndirilməsi;
- bitki və heyvanların sığortası, müqaviləli (fyuçers) satış və seçimlər kimi bazar əsaslı risklərin idarə edilməsi vasitələrinin tətbiqi mümkünlüyünü yoxlamaq;
- fermer təsərrüfatlarında kreditləşməyə alternativ olaraq lizinqi təşviq etmək, bu da girovun olmaması ilə bağlı məsələləri həll etməyə kömək edir.

Kiçik fermer təsərrüfatları Azərbaycanda ərzaq bazarlarına zəif şəkildə inteqrasiya olunur. İstehsalçı və ixracatçılar assosiasiyaları yaradılsa da, onlarda üzvlük çox vaxt daha böyük fermer təsərrüfatları ilə məhdudlaşır. Etibarlı mənbələrə istinadən, bu assosiasiyaların formalaşdırılması üçün lazım olan etimad səviyyəsi azdır, lakin digər təcrübələr göstərir ki, assosiasiyalar yalnız iştirakçılar öz iqtisadi maraqlarının təminatından əmin olduqları halda müvəffəqiyyətli fəaliyyət aparır və beləliklə iştirakçılar onlara qoşulmaq üçün stimullaşdırılırlar. Latın Amerikasına və digər bölgələrdəki beynəlxalq təcrübə göstərir ki, fermer təsərrüfatları alıcılarla kommersiya əlaqələri qurmuş və məhsuldar alyanslar yarada bilmişlər. Bu alyanslar fermer təsərrüfatlarını bazarlarla uğurla əlaqələndirmiş və onlara daha yüksək dəyərli təchizat zəncirlərinə daxil olmağa kömək etmişlər. Alyans layihələri böyük miqyasda böyük miqyasda məhsuldar tərəfdaşlıqların maliyyələşdirilməsi üçün platformalar qurur. Bu layihələr fermer təsərrüfatları və alıcılar arasında qarşılıqlı əlaqələri asanlaşdırır, onların müqavilələri bazar və gəlir yaratma potensialına malik olduqları halda onlara birgə biznes planları qurmağa kömək edir. Onların üzvlərinə xidmət təminatının müvafiq səviyyəsini saxlamaq üçün institutsional bacarıqların qurulmasında və yüksək dəyərli əmtəə məhsullarına nail olmaqla fermerlərə yardım edir. Bu cür alyansların maliyyələşdirilməsi

fermer təsərrüfatlarına yönəlidir. Maliyyələşdirmənin məqsədi razılaşdırılmış məhsul spesifikasiyasına cavab vermək və dayanıqlı istehsal şəraiti yaratmaqdır. Maliyyələşdirmə qrantlar, kreditlər və ya hər ikisinin birləşməsi şəklində həyata keçirilə bilər. Alıcılar kredit və zəmanət vasitələri ilə dəstəklənə bilər.

Digər bir maliyyələşmə vasitəsi isə investisiyalardır. İstehsal və emalın təkmilləşdirilməsi, logistik bacarıqların, bazarın məlumatlandırılması və rəqiblərin qiymətləndirilməsi investisiya tələb edir. Daxili investisiyalar fermer təsərrüfatları timsalında bütün istehsalçıların və emalatçıların, ticarətçilər arasında əlaqələri təşviq etməklə artırıla bilər. Bu da təbii ki, istehsalın daha böyük miqyasına, miqyas hesabına qənaətə və investisiyaların artırılmasına imkan yaradır. Xarici investorların cəlb edilməsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Azərbaycanın aqro-texnologiya sahəsində geri qaldığı bir halda daxili investisiya həm maliyyə, həm də texnologiya gətirə bilər ki, bu da yüksək səviyyəli bazarlara çıxışa imkan verəcəkdir. Bundan əlavə, investisiyalar hədəf bazarına daha yaxşı inteqrasiya ediləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Bakı 2016, 59 səh.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Bakı 2016, 59 səh.
3. Ataşov B.X., (2016), Maliyyə bazarları, dərslik, Bakı, Kooperasiya nəşriyyatı, 456 s.
4. Əlibəyov N.V., (2014), Təsərrüfat subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinin iqtisadi mexanizmi, monoqrafiya, Bakı, 404 s.
5. İbrahimov İ.H., (2016), Aqrar sahənin iqtisadiyyatı, monoqrafiya, Bakı, 655 s.
6. Xudayev F., Atakişiyev R., Fətullayev R., (2017), Aqrar sektorda uçotun təşkili və alternativ maliyyələşmə, broşur, İqtisadi resursların öyrənilməsi İB, QHT Nəşr., 48s.
7. Broka S., Chiragzade R., (2018), Building Azerbaijan’s farming middle class: outcomes of the agriculture sector risk assessment, Final report of World Bank, AGR Europe and Central Asia, Baku , 47 p.
8. Ruete M., (2015), Financing for Agriculture: How to boost opportunities in developing countries, Policy brief investment of Agriculture, International Institute for Sustainable Development, Geneva, 13 p.
9. Duncan M., Taylor R.D., (1993), Financial institutions for agriculture: A view to the future, Choices Second Quarter, Kentucky USA, pp.26-30.
10. www.agro.gov.az